

OM ATT FÖRMEDLA ESSÄISTISKT

”Att vilja kommunicera med fler” är ett av de viktigaste skälen till varför man skall ägna sig åt essäistiskt skrivande, menar **Merete Mazzarella**. Men hon betonar också att även om det essäistiska skrivandet är öppet och fritt, så är en bra essä också en omsorgsfullt formad text.

Text: Merete Mazzarella

Varför kan forskare behöva stiga ut ur elfenbenstornet, ur sin vetenskapliga diskurs? Frågan kan besvaras på många olika sätt. Man kan hänvisa till universitetets tredje uppgift. Man kan våga tro att forskning är av intresse för samhället i stort. Man kan vilja återknyta kontakten med den bildade allmänhet som tidigare läste åtminstone humanistisk forskning men som gav upp inför en allt mer teoristyrd och terminologityngd forskning. Man kan – kanske mera demokratiskt – säga att man vill vara folkbildare.

Man kan också säga – som jag personligen säger – att jag helt enkelt vill kommunicera med fler. Åtminstone om man skriver om rent finlandssvenska ämnen är den i sträng mening vetenskapliga publiken inte större än att den redan finns i min eposts adressbok.

Det kan vara nyttigt att påminna sig själv om att den vetenskapliga formen inte är av Gud eller av naturen given, att granska den kritiskt som en social konstruktion. Det kan vara intressant att tvingas stiga ur sitt paradigm, sin diskurs och tvingas se om ens insikter går att formulera tillgängligt. Det kan rentav visa sig att det finns ord man använt flitigt utan att helt precis kunna säga vad de betyder.

Vetenskap – har vi alla fått lära oss – förutsätter opersonlighet och objektivitet. Vad det innebär har min älsklingssociolog **Arlie Russell Hochschild** ett lärorikt resonemang om i en fotnot till sin bok *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling* (1983). Hon beskriver hur man vid de första obduktioner unga läkarstudenter deltar i försöker minimera det känslomässiga obehaget genom att täcka över ansikte och könsorgan, ibland också händerna på liket för att avpersonalisera det. I en fotnot drar hon en parallell till det vetenskapliga skrivandet:

Scientific writing, like scientific talk, has a function similar to that of covering the face and genitalia. It is an extension of institutional control over feeling. The overuse of passive verb forms, the avoidance of “I,” the preference for Latinate nouns, and for the abstract over the concrete,

are customs that distance the reader from the topic and limit emotionality. In order to seem scientific, writers obey conventions that inhibit emotional involvement. There is a purpose in such “poor” writing.

Mitt personliga favoritexempel på “poor writing” är hämtat ur ett sociologiskt verk. Det lyder: “Primärgruppen är ojämställdhetens viktigaste grogrund till kvinnans nackdel.” Det är i själva verket bara ett märkvärdiggörande av något som kunde formuleras både vardagligt och glasklart: “Det är framförallt i familjen kvinnans jämställdhet undergrävs.”

I vilken genre skriver man egentligen när man stiger ur elfenbenstornet? För egen del talar jag hellre om essäistik än om populärvetenskap. Populärvetenskap har ett tvivelaktigt rykte, den är förenklande, ofta skriven av journalister snarare än forskare. Essäistiken har sina klara principiella

Det kan vara intressant att tvingas stiga ur sitt paradigm, sin diskurs och tvingas se om ens insikter går att formulera tillgängligt. Det kan rentav visa sig att det finns ord man använt flitigt utan att helt precis kunna säga vad de betyder.

fördelar. När **Montaigne** på femtonhundralet började använda ordet “essä” om sina marginalanteckningar till de antika klassiker han läste – marginalanteckningar som efterhand växte ut till fristående texter – så avsåg han inte i första hand att de skulle förstås som “försök” utan snarare som “kritisk granskning av den egna erfarenheten”. Detta menar i alla fall **Jan Stolpe**, som översatt Montaignes *Essäer* till svenska. Och den erfarenhet det handlade om var väl att märka inte bara lärdom utan också en erfarenhet av andra människor: Montaigne tog dagligen ridturer för att se sig om i landskapet och träffa människor han genom sam-

tal kunde lära sig något nytt av. Ridturerna är en lika viktig symbol för hans skrivande som boktornet. Själv minns jag med värme min bortgångne rikssvenske litteraturvetarkollega **Gösta Kjellin** – en utmärkt essäist – som brukade jämföra essäskrivandet med en hundpromenad, ett slags fritt strövande i terrängen, med alla sinnen öppna. Möjligen är essäisten både hund och hundägare: å ena sidan gäller det att följa sina impulser, å andra sidan att se till att man kommer hem. En färdig essä är en omsorgsfullt genomarbetad text men det essäistiska skrivandet som sådant kan också vara ett arbetsredskap, ett sätt att övervinna skrivkramp, att hitta sitt språk, att uppmuntra associationerna att rinna till fritt. Det är ju en gång för alla inte så att vi skriver sådant som vi har tänkt färdigt, tvärtom tänker vi medan vi skriver, skrivandet är en upptäcktsfärd.

Den som förmedlar essäistiskt får gärna vara personlig – vilket inte betyder att man oupphörligen behöver säga *jag*. Vad det handlar om är snarare en röst, en närvaro i texten. Inte minst kan det vara roligt att för en gångs skull få vara entusiastisk. De flesta av oss var entusiastiska när vi började studera men det första vi fick lära oss var att entusiasm

En färdig essä är en omsorgsfullt genomarbetad text men det essäistiska skrivandet som sådant kan också vara ett arbetsredskap, ett sätt att övervinna skrivkramp, att hitta sitt språk, att uppmuntra associationerna att rinna till fritt.

är naivt, ovetenskapligt. Medan det vetenskapliga skrivandet tar för givet att det som skrivs är intressant – åtminstone för de närmast sörjande – så måste den som förmedlar essäistiskt tydligt kunna visa varför det som förmedlas är intressant, man måste kunna fånga läsarens uppmärksamhet. Jag tror det är ett utmärkt sätt att få tillbaka sitt eget intresse för det man håller på med – att bli påmind om varför man gör det man gör.

Man kan också vara rolig eller ironisk – till skillnad från vad som är fallet i vetenskapen som generellt är både humorbefriad och oironisk. Överhuvudtaget bereder essäistiken plats för känslor. Den amerikanska nyaristoteliska filosofen **Martha C Nussbaum** hör till dem som betonat känslans roll som kunskapsinstrument: ett urval av hennes artiklar finns på svenska i en bok som heter *Känslans skärpa, tankens inlevelse*. Översättningen är tyvärr usel men titeln är desto underbarare, inte minst tack vare sin överraskningseffekt. För Nussbaum är det centralt att tanke och känsla förutsätter varandra.

Essän är en tillåtande form i den meningen att man skriver för de välvilliga snarare än för de felfinnande, det betyder inte att man inte ska vara noggrann men det betyder

att man inte – som när man ska ställas inför en akademisk opponent – behöver täppa till varje håll i argumentationen, man kan tillåta sig att spekulera en smula, man kan ställa frågor man inte har något svar på.

När **Pia Ingström** för några år sedan skulle välja Årets bok för HBLs *Bokextra* fastnade hon för **Mirkka Lappalainens** faktabok om den stora hungersnöden i Finland i slutet av 1600-talet. Hennes motivering lyder: "Lappalainen vänder sig till läsaren så taktfullt, som till en intelligent person vars klena förkunskaper man inte ska göra nummer av. Hon lyckas vara explicit men inte tröttsam. Hon varierar övergripande resonemang om klimat och politik med rafflande detaljer om kannibalism och hungersnöd. Men hon visar också hur den tidiga rättsstaten trots extrem nöd fortsatte att fungera." Det är en motivering som samtidigt är en perfekt beskrivning av vad essäistik ska bjuda på: en från pekpinnar befriad respekt för å ena sidan läsarens intelligens, å andra sidan läsarens brist på specialkunskaper. Viljan att skriva njutbart, sinne för både det stora och det lilla. Lappalainen följer uppenbarligen det reklamslagord som företaget *Deloitte Touche* för några år sen hade på en affisch jag råkade få syn på Vanda flygplats och som jag omedelbart fastnade för som ett motto också för essäistiken: "We don't make the complex simple, we make it understandable."

Vetenskapen tenderar att vara abstrakt, essäistiken tillåter en helt annan konkretion. Mellan 1914 och 1918 stupade fler än 700 000 brittiska soldater, det vill säga en av åtta av dem som drog ut i krig och femtio procent av landets manliga befolkning under fyrtiofem år. Men vad det här mer konkret innebar, på kropparnas, sinnenas och känslornas plan, har statistiska fakta svårt att förmedla. Det framgår däremot alldeles utomordentligt väl av en historia som berättas av **Virginia Nicholson** i början av boken *Singled Out: How Two Million Women Survived Without Men After The First World War*: "En dag år 1917 sammankallades avgångsklassen i en flickskola i Bournemouth högtidligen av den kvinnliga rektorn. Rektorn blickade ut över skaran av vilka de flesta var sorgklädda eftersom de hade förlorat någon nära anhörig i kriget, och så sade hon: 'Jag har kommit för att meddela er ett fruktansvärt faktum. Det är bara en på tio av er som kan hoppas på att nånsin bli gift. Det här är inte en gissning, det är statistik. Nästan alla de män som hade kunnat gifta sig med er har stupat. Ni får bana er väg i livet så gott ni kan. Kriget har öppnat många nya dörrar för kvinnor men det kommer att finnas mycket fördomar. Ni får lov att sträva, ni får lov att kämpa.'" Det är en anekdot med flera dimensioner för den pekar också på förutsättningarna för 1920-talets friare Nya Kvinna.

Mitt eget mest ambitiösa försök att förmedla essäistiskt är min biografi över **Fredrika Runeberg**, *Fredrika Charlotta, född Tengström. En nationalskalds hustru* som skrevs som beställningsarbete för Svenska Litteratursällskapet och utkom 2007, lagom till Fredrikas tvåhundraårsdag. Den skulle fylla vetenskapliga krav vad gäller fotnoter och bibliografi men jag strävade medvetet efter att töja på det vetenskapliga skrivandets gränser. Redan genom titeln ville jag åstadkomma ett perspektivbyte: jag ville återge Fred-

rika hennes flicknamn som hon i själva verket livet ut var stolt över och aldrig hade bytt ut om hon hade levt idag. Jag ville undvika snårig terminologi, jag tror det svåraste ord jag använder är "patriarkat". Nej, just det ordet gick inte att undvika, men det gick att förklara. Jag ville också att min röst skulle finnas i texten, jag utgick inte ifrån att mina läsare var bevandrade i artonhundratalets förhållanden utan försökte fungera som diskret ciceron. Framförallt ville jag levandegöra tiden, ett Finland där den bildade klassen var

Det är ju en gång för alla inte så att vi skriver sådant som vi har tänkt färdigt, tvärtom tänker vi medan vi skriver, skrivandet är en upptäcktsfärd.

liten – det är betecknande att **Runeberg, Snellman och Lönnrot** inte bara var umgängesvänner utan hade börjat studera samma år. Kusunäktenskap var vanliga: Runeberg och Fredrika var småkusiner, Fredrikas syster gifte sig först med en kusin till sin mor, sedan med en kusin på fädernet. Jag ville få mina läsare att föreställa sig paret Runeberg och deras krets också som unga, nyinflyttade i ett Helsingfors vars monumentalkvarter växte fram inför ögonen på dem. Jag låter Fredrika själv komma till tals genom sina brev och citerar inte bara vad hon hade att säga om sitt skrivande utan också vad hon berättar om sin vardag. När hon ska ha gäster konstaterar hon att Borgå är "en biff-fattig stad", när hon skriver till bästa väninnan Augusta beklagar hon att hon inte kunde läsa hennes brev genast när det kom eftersom hon stod vid spisen och rörde ihop citronkräm.

Jag hade en alldeles utomordentlig redaktör vid SLS, men helt införstådd med mina intentioner var hon inte. När jag resonerade om den tidspress under vilken Fredrika Runeberg skrev sina brev konstaterade jag att hon – ifall hon hade levt idag – helt säkert hade älskat att kunna mejla. På den här punkten gjorde min redaktör en sträng anteckning i marginalen: "Anakronism." Jag gav mig inte och behövde inte heller göra det vilket jag är tacksam för. Åtminstone så mycket måste gränserna för det vetenskapliga skrivandet kunna töjas.

Merete Mazzarella är litteraturvetare – professor emerita i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet – och författare till ett tiotal essäböcker.